

**1990’lar Basınında “Ermenistan Tehdidi’nin”
İnşası: Milliyet Gazetesi Örneği**

***Construction of the ‘Armenian Threat’ in the
Media during the 1990s: The Case of Milliyet
Newspaper***

Ali Balcı¹

Özet

1990’larda dış politik ilişkilerde hakim olan tehdit odaklı dil içerideki ayrıcalıklı militarist söyleme süreklilik imkanı sağlamış ve askere ayrıcalıklı bir konuşma alanı açmıştır. Bu yönü nedeniyle 1990’larda Türkiye’nin Ermenistan politikası Türkiye’deki iktidar ilişkilerine içkin olarak ele alınmalıdır. Dış politikanın içeride işleyen iktidar ilişkilerine içkin bir strateji olduğu varsayımından hareket eden bu çalışmanın temel argümanı 1990’larda Ermenistan ile ilişkilerin tehdit söylemine dâhil edilmesinin içeride işleyen hâkim söylemden ayrı düşünülmemeyeceği ve aynı zamanda bu ilişkilerin içerideki hâkim militarist dili beslediği şeklindedir. Dolayısıyla, bu çalışma Milliyet gazetesi örneği üzerinden “sivil” bir dilin nasıl olup da dış politika üzerinde konuşarak iktidar ilişkileri içinde bir pozisyon işgal ettiğini ve bu konuşmanın nasıl belli bir iktidar ilişkisinin mümkünlik koşullarını inşa ettiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Ermenistan, Milliyet, Ordu

¹ Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü.

Abstract

In the 1990s, security-driven language about external political relations was one of the main reasons behind the persistence of privileged militarist discourse and it opened a special discursive sphere for military officers. Therefore, Turkey's Armenian policy in the 1990s was not an exception as well. The main argument of the study is that foreign policy is a strategy for internal power relations, and it claims that attaching relations with Armenia to the threat discourse and these relations supported internal dominant militarist discourse as well. Hence, this study takes Milliyet as a case to show the way in which a civil actor undertakes a functional role in creating possible conditions for a certain power relations.

Keywords: *Foreign Policy, Armenia, Milliyet, Military*

Sovyetler Birliği henüz dağılmamış ve Ermenistan bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkmamışken “Ermeni meselesi” Türkiye’deki devlet diline ilk olarak Ermeni terör rgt ASALA’nın Türk diplomatlara yönelik düzenlediği suikastlar ve başta Avrupa lkeleri olmak üzere Batılı devlet kurumlarında tartışılan ‘Ermeni soykırımı’ tasarıları sayesinde dâhil olmuştu. Dolayısıyla Ermenistan’ı bir tehdit ve güvenlik meselesine dönüştürebilecek bir dilin kullanıma sokulması noktasında referans bulma sıkıntısı söz konusu değildi. Buna bir de 1980’lerin sonunda Ermenistan ve Azerbaycan arasında yaşanan Dağlık Karabağ gerilimi eklenince Ermenistan’ın yayılmacı bir siyaset izlediği ve tam da bu nedenle Türkiye topraklarına yönelik bir tehdit oluşturduğu fikrini işlemek zor olmadı. Dolayısıyla Sovyetler Birliği’nin tehdit olmaktan çıktığı bir tarihte Türkiye’deki hâkim dil tarafından yeniden oluşturulan tehdit listesine Ermenistan kolaylıkla dâhil edilebilmiştir.

Politikacılar, sivil toplum kuruluşları, ekonomik çıkar gurupları, bürokratik aktörler, yazarlar ve basın gibi dönemin konuşmaya yetkili öznelerinin dilinde Ermenistan bir tehdit kaynağı olarak yer almış ve söz konusu on yılda belli aralıklarla devreye giren “iyi komşuluk” çabaları görelilik olarak bu hâkim dilin gerisinde kalmıştır. Fakat bu durum yani Ermenistan’ın bir tehdit olarak kurgulanması tek taraflı bir Şekilde gerçekleşen bir konuşma faaliyetinin (speech act) rn olmamış, aynı zamanda Ermenistan’ın Dağlık Karabağ işgalinde olduğu gibi bölgesinde izlediği yayılmacı siyaseti de bu tehdit inşasında önemli bir referans kaynağı olmuştur. Ermenistan cephesinden gelen “iyi komşuluk” önerilerini hasıraltı eden diğer bir ifadeyle bu önerilerin değil de tehdit söylemlerinin kullanıma girmesini sağlayan en önemli pratiklerin başında da somut bir Şekilde cereyan eden bu işgal gelmektedir. Dolayısıyla tehdit söylemlerinin güçlü bir referansına dönüşen Dağlık Karabağ işgali 1990’lardaki Türk-Ermenistan ilişkilerinin güvenlik penceresinden ele alınmasının en önemli dayanak noktası olmuştur.

Tehdit/güvenlik denen olgunun söylemsel bir inşa olduğu varsayımından hareket eden bu çalışma, ifadeler toplama olan hâkim söylem (discourse) ile tehdit arasında tek taraflı bir ilişkinin değil aksine karşılıklı bir ilişkinin olduğunu kabul eder. Yine alışma tehdit inşa edici ifadelerin bilinçli öznelerin performansı olmaktan ziyade, içinde çıktıkları/söylendikleri koşulların bir ürünü olduklarını diğer bir deyişle

kendi başına, her şeyden bağımsız, durup dururken ortaya çıkan bir şey olmadıklarını varsayar.² Somutlaştırmak gerekirse, *Milliyet* gazetesinde hâkim olan tehdit merkezli dil bir taraftan 1990'larda Ermenistan'ı bir tehdit olarak inşa ederken, diğer taraftan bu dilin kendisi 1980 sonrası Türkiye'de işleyişte olan militarist görme biçiminin tehdidi öncelikleştiren söyleminin bir parçasıdır/uzantısıdır. Diğer bir ifadeyle *Milliyet* gazetesinde 1990'larda Ermenistan'a ilişkin üretilen ifadeler bir taraftan tam da bu hâkim söylem sayesinde kendisine konuşma imkânı (enunciative field) bulurken, diğer taraftan da bu hâkim söylemi süreklileştiren, sağlamlaştıran ve tamamlayan bir işlev üstlenmişlerdir.

Dış politik ilişkilerde hâkim olan bu tehdit odaklı dil, içerideki ayrıcalıklı militarist söyleme süreklilik imkânı sağlamış ve askere ayrıcalıklı bir konuşma alanı açarak onu 1990'ların hâkim konuşan öznesine dönüştürmüştür. Dolayısıyla tam da bu yönü nedeniyle 1990'larda Türkiye'nin Ermenistan politikası Türkiye'deki iktidar ilişkilerine içkin olarak ele alınmalıdır. Dış politikanın içeride işleyen iktidar ilişkilerine içkin bir *strateji* olduğu varsayımından hareket eden bu çalışmanın temel argümanı 1990'larda Ermenistan ile ilişkilerin tehdit söylemine dâhil edilmesinin içeride işleyen hâkim söylemden ayrı düşünülmemeyeceği ve aynı zamanda bu ilişkilerin içerideki hâkim militarist dili beslediği şeklindedir. Dolayısıyla bu çalışma *Milliyet* gazetesi örneği üzerinden "sivil" bir dilin nasıl olup da dış politika üzerinde konuşarak iktidar ilişkileri içinde bir pozisyon işgal ettiğini ve bu konuşmanın nasıl belli bir iktidar ilişkisinin mümkünlük koşullarını inşa ettiğini göstermeyi amaçlamaktadır.

Milliyet Gazetesi ve Ermenistan ile İlişkiler

Medya hâkim söylemin bir organı olarak işlev görebildiği gibi aynı zamanda okuyucularını bir tehdidin varlığı ve buna yönelik alınması gereken olağanüstü önlemler konusunda ikna etme gücüne de sahiptir.³ Bu eyleminin başarısı büyük ölçüde içinde konuştuğu ifade alanı ile paralel bir dil geliştirmesine bağlı olduğundan tek başına belli bir gazetenin tehdit kurucu bir rol üstlenebileceğini söylemek zordur. Tam

² Bkz. Michel Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, İngilizceye Çeviren: A. M. Sheridan Smith, Routledge, London, 2006.

³ Rabea Hass, "The Role of Media in Conflict and their Influence on Securitization", *The International Spectator*, Volume: 44, No: 4, December 2009, s. 84

da bu nedenle *Milliyet* gazetesi 1990'lar boyunca Ermenistan'ı bir tehdit diline dâhil ederken aslında bu döneme hâkim olan “dış politikanın ve ulusal çıkarların militarizasyonu” denen şeyin 4 bir parçasına dönüşmüştür. Dolayısıyla *Milliyet* gazetesini tek başına bu dönemde tehdit inşa edici bir aktör olarak ele almak doğru değildir. Fakat *Milliyet* gazetesini incelemek bu dönemde işleyişte olan hâkim söyleme dair önemli bir resim ortaya çıkaracağından önemlidir. Şayet bir ifade diğer ifadelerle ilişkili bir biçimde ortaya çıkıyorsa, belli ifadelerin analizi bunlarla ilişkili biçimde işleyişte olan diğer ifadeler ve onları kat eden hâkim söylem hakkında okuyucuya önemli bir ipucu verecektir.⁵

1990'lar boyunca *Milliyet* gazetesinde içinde “Ermenistan” kelimesi geçen 2000'in üzerinde haber ve yorum yayımlanmışken, bunlardan 243 tanesi ilk sayfada kendisine yer bulmuştur.⁶ İlk sayfada yer alan haberlerden manşete çekilenlere yakından bakıldığında bunlardan 30 civarında haber Ermenistan tehdidine ilişkin bir içerikle hazırlanmışken, yaklaşık 10 haber de Ermenistan'la iyi ilişkiler olabileceği temelinde bir bakış açısına sahiptir. Birinci sayfada konuya ilişkin yer alan manşet harici haberlerin 70'e yakınında olumsuz bir içerik varken, bunların aşağı yukarı 30'unda Ermenistan'a ilişkin olumlu bir imaj çizilmiştir. İlk sayfadaki yorum kısımlarına bakıldığında burada da tehdit temelli analizlerin daha fazla olduğu göze çarpmaktadır. 1990'ların ilk yarısında Ermenistan'ın manşete çekilmesi daha çok bölgedeki yayımcı politikası nedeniyle olurken, dönemin ikinci yarısında PKK ile ilişkisi ve Türkiye'nin komşuları tarafından füzelerle çevrilmesinde oynadığı rol bağlamında hazırlanan haberlere konu olmuştur.

İlk sayfa haberlerine ilişkin bu genel görünüm 1990'lar boyunca gazetenin geneline de hâkim olmuştur. Fakat bu çalışmada daha çok Ermenistan'ın bir tehdit olarak kurulmasında ve bu tehdit durumunun sürekli bir şekilde hatırlatılmasında *Milliyet* gazetesinin nasıl bir rol oynadığı değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu nedenle tehdit odaklı ifadeler, yorumlar, haberler, analizler çalışmada daha ayrıntılı bir şekilde yer alacaktır. Bu haber ve yorumların analizi ise belli bir benzerlik taşıdıkları diğer haber ve yorumlarla birlikte yapılarak hangi

⁴ Haluk Gerger, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği: Soğuk Savaş'tan Yeni Dünya Düzenine*, Belge Yayınları, İstanbul, 1998, s. 197

⁵ Bkz. Foucault, *The Archaeology of Knowledge*, a.g.e.

⁶ Bu rakamlar 1 Ocak 1990 ve 1 Ocak 2000 tarihleri arası için geçerlidir ve *Milliyet* Arşiv veritabanı kullanılarak çıkarılmıştır. Bkz. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr>

parametrelerin tehdit inşasında öne çıktıkları, diğer bir ifadeyle tehdit söyleminin hangi argümanlar üzerine kurulduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

Bağımsızlık Öncesi Ermenistan Algısı: Tehdit Orada Bir Yerde

Ermenistan 23 Ağustos 1990'da bağımsızlığını ilan ettiğinde kendisini hazır bekleyen bir tehdit söylemi Türkiye'de zaten mevcuttu. Emekli bir korgeneral Mart 1990'da Ermeni tasarıları ve Azerbaycan-Ermeni çatışmasının “Yunanistan, Bulgaristan, İran, Ermenistan ve destekçilerinin coğrafi ihtiyaçlarını ve politik hedeflerini gerçekleştirmek için Türkiye üzerinde oynadıkları senaryonun eyleme dönüştürülmek istenen” parçaları olduklarını yazmıştır.⁷ Ermenistan'ı henüz bağımsızlığını ilan etmediği bir sırada Sovyetler Birliği sonrası dönemin yeni tehdit listesine eklemek sadece askerlerin analizleri ile sınırlı değildi. Örneğin, dönemin ana muhalefet partisi lideri Erdal İnönü, Aralık 1989'da yaptığı bir açıklamada Sovyet tehdidinin yerini Sovyet Ermenistan'ının aldığını söylemiştir.⁸ Dolayısıyla Ermenistan daha bağımsızlığını ilan etmeden Sovyet tehdidinin yerini alacak yeni tehdit kaynakları temelinde yapılan analizlerin içine çoktan dâhil olmuştur.

Türkiye'de yavaş yavaş gelişmekte olan tanımlama, yani Ermenistan'ın yeni tehdit kaynaklarından biri olduğu argümanı kendisine somut referans kaynakları bulmakta zorlanmadı. Bu dönemin basınına bakıldığında Ermenistan'ın bir güvenlik tehdidine dönüşmesi noktasında kullanıma sokulan en önemli kavramların başında “Büyük Ermenistan” ideali gelmektedir. Özellikle Batılı bazı gazete ve dergilerde Dağlık Karabağ meselesinin “Büyük Ermenistan” hayalinin bir parçası olarak sunulması Türk medyasında önemli ölçüde karşılık bulmuştur.⁹ “Büyük Ermenistan” kavramının kullanıma sokulması kurulacak bir Ermenistan'ın Türkiye'den toprak talep edeceği korkusuna meşru bir temel sağlaması açısından önemliydi ve bu tarz haberleri manşete çekmek de zor olmamıştır. Örneğin *Milliyet* gazetesi 3 Aralık 1989'da birinci sayfadan “Küstahlığın Böylesi Türkiye'den

⁷ Mustafa Katırcıoğlu “Bir Kriz Yönetimi Merkezi Oluşturulmalı”, *Milliyet*, 17 Mart 1990, s. 13

⁸ “‘Büyük Ordu’ tartışması”, *Milliyet*, 11 Aralık 1989, s. 14

⁹ “Karabağ Olaylarında asıl amaç ‘Büyük Ermenistan’”, *Milliyet*, 24 Nisan 1989, s. 4; “Büyük Ermenistan hayali”, *Milliyet*, 20 Ekim 1989, s. 10

Toprak İstediler” üst başlığı altında “Ermeni Çizmeyi Aştı” başlıklı bir haber girmiş ve haberde Ermenistan Yüksek Sovyet’inin (Parlamento) Erivan’da toplanarak “Türk-Sovyet sınırını belirleyen Moskova Anlaşması’nı geçersiz ilan” ettiği bilgisini vermiştir.¹⁰ Benzeri haberler yani Ermenilerin Türkiye’den toprak talepleri sık sık gazetenin ilk sayfasında kendisine yer bulmuştur.¹¹

1988 Aralık ayında yaşanan Van’da ABD’li emeklilere yönelik bir kent kurulması tartışmaları “Büyük Ermenistan” tehdidinin nasıl devreye sokulduğunun açık bir örneğidir. “Van’daki ABD’ye tepki” başlıklı bir *Milliyet* gazetesi haberi, “özel kente yerleşecek ABD’lilerin büyük ihtimalle Ermeniler olacağını” belirterek, bunun “İsrail devletinin kuruluşuna benzer Ermeni devleti kurma hazırlığı olabileceği endişesinden” bahsetmiştir.¹² Haberin manşete çekilmiş halinde ise “Ermeni’ye özel kent” başlığı kullanılmış ve bu kentin “Doğu’da bir köprübaşı tutma niyeti” ile ilişkili olduğu yazılmıştır.¹³ Tartışmayı ele alan gazetenin köşe yazarı Hasan Pulur da “Emekli Amerikalılar Van’a gelip yerleşeceklermiş, şöyle 340 bin kişilik bir yer istemişler, eh Amerikalı dostlarımız bunlar, onlara yer vermeyip de kime vereceğiz?” yazmış ve Lozan sonrası unutulmuş ‘Büyük Ermenistan’ hayalinin böylelikle yeniden canlandırıldığını belirtmiştir. Bunun da temel sorumlusu olarak “Ermenilere ‘Amerikan emeklilerine yardım’ fonundan dönüm dönüm arazi” satan “bazı sivri zekâlıları” göstermiştir.¹⁴

Bazı yazılar da ise Sovyetler Birliği sonrası dönemde kurulacak olan bağımsız bir Ermenistan fikrinin kendisi “Büyük Ermenistan” hayalinin yeniden canlanacağı korkusunun kullanıma sokulması için tek başına yeterli bir neden olabilmiştir. Bir köşe yazarı konuyla ilgili olarak “‘Bağımsız Ermenistan’ tasarısı, bugünkü Sovyet Ermenistan’ının ‘tam egemen’ olarak Sovyetler’den kopmasından ötelere yöneliyor. Amaç, Türkiye’den de toprak kopartmaktır. ‘Ararat’ adıyla Ermeni mitolojisinde güçlü bir yer kazanmış olan Ağrı Dağı’nı Van Gölü ve

¹⁰ “Ermeni Çizmeyi Aştı”, *Milliyet*, 3 Aralık 1989, s. 1

¹¹ Bkz. “Sevr ihya olmaz”, *Milliyet*, 15 Eylül 1988, s. 1; “Ermeniler BBC’de kin kustu”, *Milliyet*, 23 Mayıs 1989, s. 1; “Ermeni’den toprak istemi”, *Milliyet*, 15 Ekim 1989, s. 1

¹² “Van’daki ABD’ye tepki”, *Milliyet*, 1 Kasım 1988, s. 9

¹³ “Ermeni’ye özel kent”, *Milliyet*, 1 Kasım 1988, s. 1

¹⁴ Hasan Pulur, “Van’daki Ermeni yurdu”, *Milliyet*, 3 Aralık 1988, s. 3

çevresini ve başka yerleri ele geçirmek isteyeceklerdir”¹⁵ yorumunu yapmıştır. Yazara göre, bütün bu planlar “ABD’de ve Batı Avrupa’da Serv ruhunun hortladığının” bir göstergesidir.

“Büyük Ermenistan”: Sevr’in Geri Dönüşü

“Büyük Ermenistan” söylemi daha sonra Dağlık Karabağ çatışmalarının yoğunlaştığı bir dönemde yabancı gazetelerden yapılan bir aktarma olmaktan çıkıp bizzat Türkiye’deki söylem üretici aktörlerin kullanıma soktuğu bir kavrama dönüşmüştür. *Milliyet* gazetesinde “Ermenilerin, Türkiye’den toprak talebini gösteren haritayı açıklıyor” üst başlığıyla çıkan “‘Büyük Ermenistan’ hayali” başlıklı haber, Ermenilerin “Türkiye’nin Erivan’la dostluk köprüsü kurma çabalarına karşın... hala ‘Büyük Ermenistan’ hayali içinde yaşadıkları ve Doğu Anadolu’nun büyük bir bölümünü talep ettikleri” bilgisini vermiştir.¹⁶ Büyük puntolarla “‘Büyük Ermenistan’ rüyası” başlığı ile ilk sayfadan girilen haberin hemen yanında Türkiye’nin Kuzey Doğu bölgesini (Trabzon, Erzurum, Kars, Bitlis ve Van) büyük ölçüde Ermenistan’a dâhil eden bir harita da yayımlanmıştır.¹⁷

İşte, Türkiye’den “toprak alan”, Karabağ’la Nahçıvan’ı “yutan” harita ‘Büyük Ermenistan rüyası’

NUR BATUR-ANKARA

● Ermenilerin büyük rüyası, ‘Büyük Ermenistan’ haritası. Trabzon, Erzurum, Kars, Bitlis ve Van’ı da içine alan büyük bir bölgeyi kendi sınırları içinde kabul ediyor. Haritada Türkiye’nin güvencesi altındaki Nahçıvan’a, Karabağ’ın tamamı da Ermenistan toprakları olarak gösteriliyor. Ermeniler, Gürcistan’dan da toprak talebinde bulunuyor.

► 7. SAYFADA

“Büyük Ermenistan rüyası”, *Milliyet*, 10 Nisan 1992, s. 1

Bu dil sadece *Milliyet* gazetesinde hâkim olan bir şey değildi¹⁸ ve dönemin siyasi figürlerinde de karşılığını bulmuştur. Dönemin Demokratik Sol Parti Genel Başkanı Bülent Ecevit de konuya ilişkin olarak, “Ermenistan, Nahçıvan’ı işgal ettikten sonra, Türkiye’den toprak

¹⁵ Talat Halman, “Serv hortlağı”, *Milliyet*, 14 Mart 1988, s. 11

¹⁶ “‘Büyük Ermenistan’ hayali”, *Milliyet*, 10 Nisan 1992, s. 7

¹⁷ “Büyük Ermenistan rüyası”, *Milliyet*, 10 Nisan 1992, s. 1

¹⁸ Bu bağlamda yorumlar için bkz. Coşkun Kırca, “Dış Politikamız Üzerindeki Asıl İpotek”, *Milliyet*, 28 Nisan 1991, s. 11; Bu talep Petrosyan’ın açıklaması ile ilişkili değil daha önce de dile getirilmiştir. Coşkun Kırca, “Ermenistan için tek ümit”, *Milliyet*, 19 Kasım 1990, s. 13

talep edebilir” kuşkusunu dile getirmiş¹⁹ ve *Milliyet* gazetesi de bu haberi ilk sayfadan girmiştir. Haritalar, manşete çekmeler ve açıklamalar üzerinden işleyişe sokulan bu dilin Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan’ın “AGİK’e üye olarak, Türkiye ile aramızdaki bugünkü sınırları tanıdık” açıklamasını²⁰ yaptığı bir dönemde yaygınlaşması da önemlidir. Üstelik Petroyan’ın açıklamasına ilişkin bu bilginin iç sayfalarda, küçük bir haber şeklinde ve olumsuz bir dile dâhil edilerek verilmesi de dikkate değerdir. Ermenistan’ın resmi düzlemdeki bu açıklaması ikna edici (samimi) bulunmamış ve “Türkiye’den toprak taleplerinin bulunmadığının resmi bir belgede teyit” edilmesi istenmiştir. ²¹ Başka bir ifadeyle gazete Erivan hükümetinin açıklamalarından ziyade muhalif gurupların ve diaspora Ermenilerinin açıklamalarını manşete çekmeye değer bulmuştur.

Bu dil yani “Büyük Ermenistan” ideali doğrultusunda Sevr’in yeniden hortlatıldığı fikri daha sonraki tarihlerde de kendisine kullanım alanı bulmuştur. Üstelik Sevr’i ısrarla yeniden hatırlatan bu dilin partiler üstü işleyişte olan bir devlet dili olduğu açık bir şekilde belirtilmiştir. Fikret Bila Cumhurbaşkanı olduğu dönemde Süleyman Demirel ile yaptığı görüşmede “*devletin* hükümetten, partilerden, medyadan, aydınlardan farkını” anlamış ve Türkiye’nin tıpkı Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi “yedi düvele” karşı nasıl tekrar savaştığını fark etmiştir. Bila, Demirel’in “Sevr’i istiyorlar... Ermenistan’ı ve Kürdistan’ı çıkarmak istiyorlar” şeklindeki açıklamasını aktarıp, “Türkiye’nin Serv’e imza atana kadar” Batı’yı ikna edemeyeceğini yazmıştır.²² Demirel’in dile getirdiği Batı’nın Ermenistan (ve Kürdistan) üzerinden Sevr’in yeniden dayatması tehlikesi devlet adına konuşmaya yetkili öznelere arasında da onaylanmış ve yeniden kullanıma sokulmuştur.²³ Bütün bu açıklamaları manşete çekme görevini de *Milliyet* gazetesi üstlenmiştir. Kısacası 1990’larda Ermenistan’ın bir tehdit olarak inşa edilmesinde bu ülkenin Batı tarafından Serv’i yeniden hortlatmak amacıyla kullanıldığı fikri belirleyici bir rol oynamış ve bu dil devlet yetkililerinden gazete yazılarına kadar kendisine önemli bir kullanım alanı bulmuştur.

¹⁹ “Kars’ı Ardahan’ı isterler”, *Milliyet*, 20 Mayıs 1992, s. 7

²⁰ “Petrosyan’dan Yaygara”, *Milliyet*, 26 Şubat 1992, s. 18

²¹ Şükrü Elekdağ, “Türkiye Ermenistan İlişkileri I”, *Milliyet*, 1 Mart 1992, s. 13

²² Fikret Bila, “İki Türkiye...”, *Milliyet*, 2 Mayıs 1995, s. 15

²³ Kenan Evren’in Demirel’i destekleyen açıklaması için bkz. Fikret Bila, “Musul’a ben engel oldum”, *Milliyet*, 23 Mayıs 1995, s. 1

Stratejik Tehdit: Orta Asya Politikası'na Ayak Bağı

Ermenistan 1990'lar boyunca bir taraftan Türkiye'nin yeni bağımsızlığını kazanan Orta Asya cumhuriyetleri ile coğrafi bağını koparan bir ülke olarak lanse edilirken, diğer taraftan da Orta Asya petrolünün Türkiye üzerinden geçmesinin önünde en önemli engel olarak sunulmuştur. Ermenistan'ın "yayılmacı" politikasının jeopolitik anlamda Türkiye için bir tehdit oluşturduğu argümanı *Milliyet* gazetesi ve dönemin politik aktörleri tarafından kullanıma sokulmuş ve tehdit tanımlamasının önemli ayaklarından birini oluşturmuştur. Emekli bir General Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a katılmasıyla "Büyük Ermenistan"ı oluşturmayı amaçlayan güçlerin böylelikle "Türkiye'nin Orta Asya Türk devletleriyle bağlantısını doğusundan tamamen kesme" imkânına kavuşacaklarını belirtmiştir.²⁴ Yine Emekli Büyükelçi ve dönemin DYP Milletvekili imzasıyla yazan Coşkun Kırca'ya göre, "Ermenistan bu suretle Türkiye'yi her tarafından hasım güçlerle çevirmiş ve onun Kafkas Türkleriyle bağlantısını koparmış olacaktır".²⁵ Dolayısıyla Ermenistan'ın "yayılmacı" politikası sadece Türkiye için bir tehdit değil aynı zamanda Türkiye'nin Orta Asya'daki Türk devletlerine açılarak güçlenmesinin önünde de önemli bir engeldir. Bu kaygı özellikle Ermenistan'ın Dağlık Karabağ işgali sırasında daha yüksek sesle dile getirilmiş ve Taha Akyol bu konuda "Kafkasya'daki Ermeni istilası... artık Türkiye'nin uzun vadeli stratejik çıkarlarını tehdit etmekle kalmıyor, acil güvenlik çıkarlarımızı da ciddi bir biçimde tehdit ediyor" ifadelerini kullanmıştır.²⁶

Erivan'ın Orta Asya'ya açılma politikasını sekteye uğrattığına ilişkin ayrıntılı bir analizi dönemin önemli dış politika yazarlarından biri olan Şükrü Elekdağ yapmıştır.²⁷ Ona göre, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle "tarih Türkiye'ye gülmüştü. Azerbaycan ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin dünya sahnesine çıkmalarının Türkiye için yarattığı politik ve ekonomik fırsatlar" Ankara'da "bölgesel bir güç" ve "Avrasya'nın ekonomik merkezi" olma ihtimalini doğurmuştu. Fakat hükümet bu politikanın hayata geçirilmesinde Azerbaycan'ın önemini kavrayamamış ve Atatürk'ün de belirttiği gibi Azerbaycan'ın "Türkiye

²⁴ Osman Ancın, "Ortadoğu-Kafkaslar-Balkanlar Şeytan Üçgeni", *Milliyet*, 06 Haziran 1992, s. 15

²⁵ Coşkun Kırca, "TBMM'nin müdahale kararı zorunludur", *Milliyet*, 20 Mayıs 1992, s. 15

²⁶ Taha Akyol, "Kafkasya'ya Dikkat", *Milliyet*, 27 Ekim 1993, s. 19

²⁷ Şükrü Elekdağ, "Talihi Saçlarından Yakalayamadık", *Milliyet*, 19 Eylül 1993, s. 21

ile Orta Asya Cumhuriyetleri arasında... bir buluşma” noktası olduğunu göz ardı etmiştir. Ermenistan işgali ve Rusya'nın Azeri-Ermeni çatışmasında etkin bir rol almasının Azerbaycan'ı tarihin derinliklerine gömeceği sonucuna varan Elekdağ, böylelikle Türkiye'nin “Avrasya düşünün” de biteceği yorumunu yapmıştır.

Stratejik tehdidi öne çıkaran bir başka yorumlama ise Ermenistan'ın “bölge lehine büyük sonuçlar doğuracak” olan petrol boru hattı projelerinin önündeki önemli engellerin başında geldiğidir.²⁸ 1990'ların ortalarından itibaren Rusya ile bir nüfuz mücadelesine dönüşen boru hatları meselesinin kilit ülkesi yine Ermenistan olmuştur. Elekdağ'a göre, “Moskova açısından en olumsuz gelişme” Ermenistan ve Azerbaycan'ın Karabağ meselesini çözerek barışmasıdır.²⁹ Böylelikle Erivan'ın Ankara ile “diplomatik ilişki kurma yolu açılacak” ve Rusya kendini tehdit altında görmeyen Ermenistan'ı askeri anlaşmalarla sıkı sıkıya bağlayamayacaktır. Dolayısıyla mevcut haliyle Ermenistan sadece petrol boru hatlarına engel olması nedeniyle değil Rusya'nın bölgedeki nüfuzunun önemli bir ayağı (Elekdağ'ın ifadesiyle “son mevzii”) olması nedeniyle de Türkiye'nin bölgesel güç olmasında stratejik bir engeldir.

Doğası Gereği Düşman: Irkçı Bir Tanımlama

Ermenistan'ı düşman olarak sunan bir başka söylem biçimi ise daha ontolojik bir temelden beslenmiş ve Ermenilerin doğası gereği “düşman” ve Azeri Türklerin ise “dost” oldukları varsayımı üzerine kurulmuştur. Henüz bağımsızlık ilanlarının yapılmadığı bir tarihte Coşkun Kırca açık bir şekilde Azerilere karşı politika belirlenmesinde Türkçülük güdüsünün belirleyici olması gerektiğini belirtirken, “Ermeni'yi dize gelmeye mahkûm” bir ırk olarak tanımlamıştır.³⁰ Kırca'ya göre, “Ermeni'ye düşen, er geç Türk'ün üstünlüğünü kabullenmek ve asırlarca önce atalarının yaptığı gibi onun alicenaplığına sığınmaktan ibarettir”. Bu düşünce biçimi 1990'ların hemen başında Ankara'nın Erivan ile yakınlaşma politikalarının eleştirilmesi noktasında devreye sokulan bir strateji olmuştur. Buna göre, Ermenistan'ı desteklemek bir taraftan ileride bu ülkeyi “Türkiye'den

²⁸ Taha Akyol, “Türkî Petrolü ve Yeşil”, *Milliyet*, 17 Şubat 1993, s. 12; Hüseyin Ayan, “Petrol Boru Hattı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Milliyet*, 8 Ekim 1994, s. 20

²⁹ Şükrü Elekdağ, “Saniğin Adresi”, *Milliyet*, 1 Kasım 1999, s. 19

³⁰ Coşkun Kırca, “Dengeler”, *Milliyet*, 24 Ocak 1990, s. 12

toprak isteyebilecek” bir konuma getirirken, diğer taraftan da “kardeş Azerbaycan’ı Ermeni genişleme emellerine karşı mücadelesinde yalnız bırakarak *Türklük dayanışmasını*” yıkacaktır.³¹

Ermenistan’ın sırf Ermeni olması nedeniyle bir düşman olarak tanımlanmasında kullanıma sokulan en önemli strateji Azerilerin Türklüğüne sıklıkla referansta bulunulmasıdır. Azerilerin Türklüğü konusu bir Ermeni tarafından tartışmaya açıldığında ise *Milliyet* gazetesi uzman ve bilim adamlarının görüşünü aktararak bu Türklüğü bir ölçüde kanıtlamıştır. ³² Bu kanıtlanmış Türklük Azeri-Ermeni çatışmalarında sürekli bir şekilde devreye sokulan ve Türkiye’nin doğası gereği Azerbaycan’dan yana tavır almasını gerektiren bir unsur olmuştur. Örneğin, Hasan Pulur, çatışmaların gündemde olduğu bir sırada “şu kanlı çatışmada Azerbaycan’la, Ermenistan’a aynı gözlükle bakamayız. Biri, benim soydaşım ‘Ben Türküm!’ diyor, öbürünün ise ne dediği ne yaptığı malum”³³ ifadelerini kullanmıştır. Tarih boyunca zaten Türkiye’ye karşı Batılı emperyalistlerle işbirliği içinde olan ³⁴ ve Türkiye’ye karşı düşmanlık besleyen Ermenistan ile politikacıların iyi ilişkiler kurma çabası da tam da bu ırkçı temelden hareketle hoş karşılanmamıştır. Nitekim “Böyle bir ülkeye, sanki pek ihtiyacımız varmış gibi, Moskova Büyükelçimizi gönderip dostluk mesajı vermenin sadece -zaten şaşırma-ya teşne- bir kavmi büsbütün azdırmak anlamına geleceği açıktır”³⁵

Bu ırkçı tehdit algılamasının test edildiği en önemli gelişme Ocak 1990’da dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Azeriler için kullandığı “Onlar Şii, biz Sünni’yiz, İran’a daha yakınlar” şeklindeki ifadesi olmuştur.³⁶ Üstelik Özal’a göre, Türkiye’nin Sovyet Ermenistan’ı ile sınırı çok daha uzun olduğu gibi Ermeni-Azeri geriliminin tarihteki Türk-Ermeni sorunu ile hiçbir ilgisi yoktur. Özal’ın Ermenistan’a yönelik bakışı ırksal açıklamalardan koparan bu yorumu *Milliyet* gazetesinde hiçbir destek bulmadığı gibi, ağır eleştirilere de konu olmuştur. Özal bu açıklaması nedeniyle “*kardeş Azerbaycan’ı Ermeni*

³¹ Coşkun Kırca, “Dış Politikamız Üzerindeki Asıl İpotek”, *Milliyet*, 28 Nisan 1991, s. 14

³² “Azeriler Türk’tür”, *Milliyet*, 9 Mart 1992, s. 10

³³ Hasan Pulur, “Haçlı ordusu gibi”, *Milliyet*, 2 Mart 1992, s. 3

³⁴ Bu işbirliğinin tarihsel bir dökümü yapan bir analiz için bkz. Uğur Mumcu, “Ermeni Desteği”, *Milliyet*, 12 Şubat 1992, s. 7

³⁵ Coşkun Kırca, “Resmi Cumhurbaşkanı ve dış politika”, *Milliyet*, 16 Haziran 1991; ; Hasan Pulur, “Pratik Kafa”, *Milliyet*, 29 Ocak 1993, s. 3

³⁶ “Özal, hayrete düşürdü”, *Milliyet*, 19 Ocak 1990, s. 14; “Özal’ın ‘Azeri Gafı’na tepki”, *Milliyet*, 20 Ocak 1990, s. 13

genişleme emellerine karşı mücadelesinde yalnız bırakmakla” suçlanmış³⁷ ve sınır konusunda yaptığı analizler nedeniyle “Türk tarihinin en gurur verici sayfalarından birini” (1921’de Nahçıvan’ın özerk bölge olarak kurulmasıyla Türkiye-Azerbaycan sınırının yaratılması) görmemekle itham edilmiştir.³⁸ Yine Hasan Pulur bu açıklamayı konu ettiği bir yazısında Azerilerin tarih boyunca nasıl kendilerine Türk demekten vazgeçirilemediklerini anlatmış “Sünni diye, Şii diye bölerek” bu Türklük duygusunun ortadan kaldırmadığını göstermiştir.³⁹ Sonuç olarak *Milliyet* gazetesi haberlerine ve köşe yazarlarına bu dönemde hakim olan genel hava Azerileri doğaları gereği kardeş olarak kabul etmek iken, Ermenileri ise zaten tarih boyunca Türkiye’ye düşmanlık beslemiş bir kavim şeklinde sunmak olmuştur.

Ermenistan-PKK ilişkisi: Düşmanlığı Somutlaştırmak

Ermenistan’ın Türkiye’ye yönelik güvenlik tehdidi olarak kurulması noktasında devreye sokulan bir diğer strateji de bu ülkenin PKK ile işbirliğinin öne çıkarılması olmuştur. 1992 yılı Ermenistan-PKK ilişkisinin söylem oluşturma noktasında ayrıcalıklı aktörlerin dilinde dolaşıma girdiği yıl olmuştur. Önce gazetelerin iç sayfalarında ve köşe yazarlarının makalelerinde kendisine yer bulan⁴⁰ bu söylem zamanla manşete çekilmiştir.⁴¹ Ermenistan PKK’dan gelen talebe olumlu bir cevap vermemesine rağmen, 16 Ekim 1992 tarihli *Milliyet* gazetesinin “Ermenistan’da PKK’ya kamp” başlığıyla verdiği haberin alt başlığına, manşete, haberin kendisine ve yanında eklenen haritaya sinen genel hava PKK’nın Ermenistan’a yeni bir cephe açacağına yönelik güçlü kanı olmuştur. Haberin hemen altında Altan Öymen’in olaya ilişkin yorum yazdığı “Bugün” köşesinde PKK’lı üyelerin Erivan’a “Kürt konferansı” çerçevesinde geldikleri belirtilse de, “[akıllarından] Türkiye’nin güneyinde sıkışan PKK teröristlerine Ermeni topraklarını kullanılmak

³⁷ Örneğin bkz. Coşkun Kırcı, “Dış Politikamız Üzerindeki Asıl İpotek”, *Milliyet*, 28 Nisan 1991, s. 14

³⁸ Mümtaz Soysal, “Sorumsuzluğun Hesabı”, *Milliyet*, 20 Ocak 1990, s. 2

³⁹ Hasan Pulur, “Sen Türksen, men de Türkem”, *Milliyet*, 24 Ocak 1990, s. 3

⁴⁰ “Apo sığınacak yer arıyor”, *Milliyet*, 29 Nisan 1992, s. 1; “Abdullah Öcalan, Güney Kıbrıs’ta”, *Milliyet*, 9 Mayıs 1992, s. 18; “ASALA yeniden hortluyor”, *Milliyet*, 3 Haziran 1992, s. 23

⁴¹ “Ermenistan’da PKK Heyeti”, *Milliyet*, 15 Eylül 1992, s. 1; “Ermenistan’da PKK’ya kamp”, *Milliyet*, 16 Eylül 1992, s. 1

mı geçiyor?” şüphesi açıkça dile getirilmiştir.⁴² Ermenistan tarafından devlet düzleminde resmi bir açıklama gelmemesine rağmen, Türk tarafı bu gelişmelerden özellikle Dışişleri Bakanı Raffi Hovanesyan'ı sorumlu tutmuş⁴³ ve Türkiye ile ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan Cumhurbaşkanı Petrosyan, aynı gün Hovanesyan'ın istifasını istemiştir. ⁴⁴ Yine Ermenistan tarafının “Bizden bir şey istemediler, bir şey de almadılar” açıklaması kendisine birinci sayfada yer bulmasına rağmen küçük puntolar ve küçük bir köşe ile geçiştirilmiştir.⁴⁵

PKK'ya kamp

Öcalan, terör yuvası için yer istedi, Erivan “Olmaz” demedi

► Tolga ŞARDAN ● ANKARA ► Cenk BAŞLAMIŞ ● MOSKOVA

Bekaa'dan çıkarılan, Kuzey Irak'ta Peşmergele birlikte Türk güvenlik güçleriyle sığınan PKK, şimdi de Ermenistan'da yuvalanma çabasında.

- Ermenistan'a giden PKK heyetinin temasları Ankara'da tedirginlik yarattı. PKK'nın Eylül ayında da Apo'nun kardeşi Osman Ocalan başkanlığında bir heyeti Erivan'a gönderdiği öne sürüldü. Heyet, üst düzey hükümet yetkilileriyle görüştü. Devlet Başkanı Petrosyan'la görüşme istekleri kabul edilmeyen PKK'lılar, Dışişleri Ortadoğu Dairesi Başkanı'yla buluştular
- PKK, Ermenistan'dan Türkiye sınırında bir kamp istedi. Ermenistan hükümeti ise, PKK'nın bu isteğine daha sonra yanıt vermediğini belirtti. PKK'lılar, Dışişleri Bakanı Hovanesyan'ın da üyesi olduğu Taşnakçüyan Partisi yetkililerinin davet ettiği belirtildi
- Ankara, Ermenistan-PKK işbirliğini yakından izliyor. Dışişleri Bakanlığı bu konuda, Moskova Büyükelçisi'nden bilgi istedi. Ermenistan hükümet yetkilileri, PKK'lıların ziyaretinden habersiz olduklarını söylemekte ısrar ediyorlar

“Ermenistan'da PKK'ya kamp”, *Milliyet*, 16 Eylül 1992, s. 1

1993 yılına gelindiğinde *Milliyet* gazetesinin Ermenistan ve PKK arasındaki ilişkiden önceki yıllardan farklı olarak daha net ifadelerle bahsettiği görülebilir. Gazetenin 13 Eylül 1993 tarihli sayısında askeri yetkililere dayandırılarak verilen haberde “Ermenistan sınırları içindeki kamplarda 300 PKK militanı silahlı eğitim görüyor ve bunlar Kars, Iğdır ve Ağrı çevresinde vur kaç taktiğiyle kanlı eylemler düzenliyor” bilgisi geçilmiştir.⁴⁶ Yine birinci sayfadan geçen “PKK'ya Ermeni koruması”

⁴² Altan Öymen, “Ermenistan ne Yapıyor?”, *Milliyet*, 16 Ekim 1992, s. 1; “Ermeni, PKK teröristi birlikte [Kıbrıs] Rum bölgesinde eğitiliyor”, “Ermenistan'da PKK'ya kamp kuruluyor” gibi yorumlar için ayrıca bkz. Necati Doğru, “Ermenistan'da Acaba ne işi var”, *Milliyet*, 16 Ekim 1992, s. 5

⁴³ Yalçın Doğan, “Ermenistan'a Bekaa'dan Göç”, *Milliyet*, 16 Ekim 1992, s. 11; Taha Akyol, “Ermenistan ve PKK”, *Milliyet*, 17 Ekim 1992, s. 13

⁴⁴ “Hovanestan çekildi”, *Milliyet*, 17 Ekim 1992, s. 12; Ermenistan ayrıca *Milliyet*'in bu haberini yalanlamıştır.

⁴⁵ “Erivan'ın PKK güvencesi”, *Milliyet*, 25 Ekim 1992, s. 1

⁴⁶ “Namlular Ermenistan'a çevrildi”, *Milliyet*, 13 Eylül 1993, s. 19; Haberin birinci sayfada yer almasına dair bkz. “Namlular hedefe”, *Milliyet*, 13 Eylül 1993, s. 1

başlıklı bir başka habere göre, “Irak’tan sonra İran’da da tutunamayan PKK’nın Ermenistan’a yerleşmek” istediğinden bahsedilmiştir.⁴⁷ PKK ve Ermenistan arasındaki bu ilişki askeri yetkililere dayanılarak hazırlanan “Ermenistan’daki PKK köyleri” haberi ve bu habere eklenen (Ermenistan’daki PKK köylerini gösteren) harita ile birlikte ciddi bir “kesinlik” kazanmıştır.⁴⁸

Erivan ve PKK arasındaki ilişkinin gündemi işgal ettiği bir dönemde Ermenistan Dışişleri Bakanı Vahan Papazyan, “Türkiye’de PKK için hiçbir vatandaşının çatışmadığını ve ülkede PKK kampları” bulunmadığı, “gerekirse Türk makamlarının Ermenistan’da araştırma yapmaları için izin vermeye hazır” olduğunu açıklamıştır.⁴⁹ Ermenistan’dan gelen PKK ile ilişkisinin reddedildiği yönündeki bu açıklamalar Türkiye tarafında Dışişleri Bakanlığı Sözcü Vekili Ferhat Ataman’ın ağzından, “bu ifade ettikleri hususları eyleme dönüştürmeleri ve *inandırıcı* olmaları lazımdır. PKK sözcüsünün kısa bir süre önce Erivan’da beyanlar vermesini, bu sözlerle çelişir buluyoruz” şeklinde karşılık bulmuştur.⁵⁰ Ermenistan’ın bu savunmasına Türkiye’den daha üst düzey bir karşılık dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’den gelmiş ve Demirel PKK’nın bu ülkede kamplar kurduğu şeklinde iddiaların araştırıldığını ama yine de Erivan’ın ayrılıkçı Kürtleri desteklemediğini açıklasa da ülkedeki durumu tam olarak kontrol edemediğini belirtmiştir.⁵¹

1990’ların ikinci yarısına gelindiğinde basında ve siyasilerin açıklamalarında Ermenistan, PKK lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıkarılması durumunda gidebileceği ülkeler listesinde ilk sırada yer almıştır.⁵² Yine bu dönemde Erivan hükümeti PKK’yı resmi düzlemde desteklemediğini açıklasa da, Türkiye tarafı belli aralıklarla ayrılıkçı Kürtlerin Erivan tarafından desteklendiğini tekrarlamıştır. Dolayısıyla “Ermenistan PKK’nın üslendiği sınır ülkelerinden biri” olup çıkmıştır.⁵³

⁴⁷ “PKK’ya Ermeni koruması”, *Milliyet*, 4 Haziran 1993, s. 1

⁴⁸ “Ermenistan’daki PKK Köyleri”, *Milliyet*, 25 Ekim 1993, s. 9

⁴⁹ “PKK yok, gelin araştırın”, *Milliyet*, 13 Ekim 1993, s. 19

⁵⁰ “Suriye ve Ermenistan’a açık uyarı”, *Milliyet*, 4 Kasım 1993, s. 11

⁵¹ “Demirel, tatlı sert”, *Milliyet*, 12 Mart 1994, s. 18

⁵² Örneğin bkz. “APO Suriye’den kaçıyor”, *Milliyet*, 19 Şubat 1995, s. 29; “Apo’ya yeni adres”, *Milliyet*, 17 Şubat 1996, s. 16; “Apo’ya Ermeni formülü”, *Milliyet*, 17 Aralık 1998, s. 18; “Apo Ermenistan’dan özel köy istedi”, *Milliyet*, 15 Temmuz 1998, s. 28; “Apo Ermenistan’da mı?”, *Milliyet*, 11 Kasım 1998, s. 19. Erivan hükümeti bu bilgileri de yalanlamış ve Ermenistan ve PKK arasında hiçbir temasın olmadığını açıklamıştır. Bkz. “Erivan’dan yalanlama”, *Milliyet*, 18 Kasım 1998, s. 19

⁵³ Sami Kohen, “Yeni Askeri Doktrinler 3: ‘Çok Cepheli’ Senaryolar”, *Milliyet*, 25 Aralık 1993, s. 14

Ankara'nın ve basın bu net tavrına rağmen, Erivan yönetimi PKK ile devlet desteği düzleminde bir bağının olmadığını çeşitli vesilelerle tekrarlamıştır. Örneğin, 1996 yılının sonunda bazı PKK üyelerini Türkiye'ye teslim eden Erivan yönetimi, ülkedeki PKK'lılara karşı mücadele başlattıklarını da açıklamıştır.⁵⁴ Erivan'dan gelen bu açıklamalardan hareketle gerek Türkiye'deki politik aktörlerin gerekse basının PKK-Ermenistan ilişkisi konusundaki düşüncelerinin bütünüyle kurgusal olduğunu söylemek doğru olmaz. Nitekim Haziran 1997'de Türk askerlerinin Kuzey Irak operasyonu sırasında bir helikopter PKK tarafından Rus yapımı SA-7B füzesiyle düşürülmüş ve bu olaya ilişkin PKK'ların telsiz konuşmaları ele geçirilmiştir. Basına yansıyan bu konuşma kaydında PKK'lıların yeni füzeler bekledikleri ve bunların da Ermenistan'dan geleceği bilgisi olduğu aktarılmıştır.⁵⁵

Ermeni-Yunan İşbirliği: Kuşatılmışlık Korkusu

1990'ların başında Türkiye'de bir Ermeni-Yunan işbirliğinden bahsedilmemesine rağmen, her iki ülkenin de ayrı ayrı olarak hem devlet hem de basının gözünde bir tehdit kaynağı olarak görüldüklerini söylemek mümkündür. Yunanistan ve Ermenistan'ın bir işbirliği içinde hareket ederek Türkiye için daha büyük bir tehdit oluşturabileceklerine yönelik ilk kuşku 1993 yılında Rusya'nın Türkiye'ye karşı bir "Ortodoks cephe" kurmaya çalıştığı haberleri ile dile getirilmiştir. Örneğin "Türkiye'ye çifte kısıkaç" başlıklı *Milliyet* gazetesi haberi Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin'in Yunanistan ziyaretini "Ermenistan'dan başlayan, Rusya'dan geçen, Kıbrıs Rum kesimi ile Yunanistan'ı kapsayarak Sırbistan ve Karadağ'a uzanan bu cephenin oluşması Türkiye'yi endişelendirecek bir gelişme" olarak sunmuştur.⁵⁶ Dolayısıyla 1990'ların henüz başında Ermeni-Yunan işbirliğinden doğan bir tehditten değil, Rusya'nın bu iki düşman ülkeyi de içine alan daha büyük bir ittifak oluşturmasından kaynaklanan bir tehdit algılamasından bahsedilebilir.

1996 yılına gelindiğinde ise Rusya faktörü devreden çıkmış ve basında Türkiye'ye karşı bir Ermeni-Yunan işbirliği tehdidinden bahsedilmeye

⁵⁴ "Ermenistan'dan PKK jesti", *Milliyet*, 27 Nisan 1996, s. 22

⁵⁵ "PKK, Rus füzelerini Ermenistan'dan almış", *Milliyet*, 8 Haziran 1997, s. 16; "PKK Stinger füzesi alıyor", *Milliyet*, 8 Haziran 1997, s. 20; "Füzeyle düşürüldü", *Milliyet*, 7 Haziran 1997, s. 14; Bu bilgi de Ermenistan tarafından yalanlanmıştır. Bkz. "PKK, Stinger peşinde", *Milliyet*, 8 Haziran 1997, s. 16

⁵⁶ "Türkiye'ye çifte kısıkaç", *Milliyet*, 3 Temmuz 1993, s. 14; "Ortodoks cephesi", *Milliyet*, 2 Nisan 1993, s. 14

başlanmıştır. *Milliyet* gazetesinin 19 Haziran 1996'da "Ermeni-Yunan kısıkcı" başlığı altında yayımladığı haber bu algılamaya değişikliğinin en somut göstergesidir.⁵⁷ *Milliyet*'in bu haberinin somut referans kaynakları da vardı ve Yunanistan ve Ermenistan arasında dostluk ve işbirliği anlaşmasının yanı sıra, 18 Haziran 1996'da Savunma İşbirliği Anlaşması imzalanmıştı. Savunma Anlaşması'nın "yüzyıllar öncesine dayanan dostluk ilişkisine" dayandırılması gazetenin ilgisini çekmiş ve bir anlamda böylesi bir anlaşmanın makul açıklaması olarak kullanıma sokulmuştur.⁵⁸ Bu ikili ittifaka Türkiye için bir başka tehdit kaynağı olan İran'ın da ekleneceği yönündeki haberler de kuşatılmışlık korkusunu güçlendiren ve Ermenistan'ı daha büyük bir tehdidin parçasına dönüştüren bir işlev üstlenmiştir.⁵⁹

Ermeni-Yunan Kısıkcı

İSMAİL BEŞİKÇİ

ATINA

YUNANISTAN ve Ermenistan, önceki günkü dostluk ve işbirliği anlaşmasının ardından dün de Atina'da Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandı. İki ülke Savunma Bakanları Gerassimos Arsenis ve Vasken Serkisyan taraflardan Yunan Savunma Bakanlığında düzenlenen görüşme sonrasında imzalanan anlaşma, savunma alanında, Atina ile Erivan arasında görüş ve bilgi alışverişini geliştiriyor. Anlaşma ayrıca Ermeni subayların Yunanistan'da eğitim almasını ve Ermenistan'ın silahlanmasında kullanılabilecek işbirliği yapılmasını içeriyor.

Arsenis, silahsız Yunanistan, Ermenistan'a askeri atışta gönderen ilk ülke olduğunu ve Erivan'daki Yunanistan Büyükelçiliği'ne, albay Lefterio-

Atina, Ermenistan ile Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandıktan, Ermeni subaylarının Yunan ordusunda eğitimine başlandığı bildirildi.

Atina, Ermenistan ile Savunma İşbirliği Anlaşması imzalandıktan, Ermeni subaylarının Yunan ordusunda eğitimine başlandığı bildirildi. Arsenis, Yunanistan'ın uzun süredir, bu bölgede komşu ülkelerle bir savunma işbirliği geliştirmeye çalıştığını ve Ermenistan'ın bu konuda da yardımcı olduğunu ifade ediyor. Yunan Savunma Bakanı İsmail Serkisyan ise, bu anlaşmanın uzun bir çalışma süreciyle hazırlandığını ve iki yılın beri bu konuda çalışmalar yapıldığını söyledi.

Yunanistan Dışişleri Bakanı Theodoros Pangalos, ise dün Atina'da imzalanan Yunan - Ermeni Savunma İşbirliği Anlaşması ile ilgili olarak, iki ülke arasında bir "savunma forumu" düzenlenmesi ve bu foruma, Yunanistan

ile Ermenistan'dan başka, İran, Suriye ve bazı Arap ülkeleri ile Yunanistan'ın da katılımının sağlanması için gerekli araştırmaya ve çalışmaların yapılacağını belirtti. Pangalos, Yunanistan ile Ermenistan'ın, coğrafi konumları ve karşı karşıya buldukları temel sorunlar nedeniyle savunmaları için çok miktarda harcama yapmaya mahkûm olduklarını söyledi.

Yunanistan ile Suriye ise, hava üslerine, Yunan savaş uçaklarının izlemi için trime komisyonunda askeri işbirliği görüşmelerini sürdürdükleri ve Atina - Şam savunma anlaşmasının söz konusu uçaklarına bu kolaylığı sağlayacağı belirttiler. Atina, Şam ile savunma işbirliği, "Yunan - Kıbrıs Rum Savunma Döğüşme"nin hayata geçirilmesi aşamasında ve Türk - İsrail askeri işbirliği anlaşmasına yanıt olarak öne sürüyor.

"Ermeni-Yunan Kısıkcı", *Milliyet*, 19 Haziran 1996, s. 20

Dışişleri düzeyinde bu işbirliği bir "çevreleme harekâtı" olarak görülse de, bu konuda Erivan'dan ziyade Atina'dan kuşkulandırmıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Oktay Gönensin bunu "Yunanistan'ın beyanları bu anlaşmayı Türkiye'yi bir çevreleme harekâtı olarak gösteriyorsa da, Ermenistan'ın açıklamaları bunun böyle olmadığını gösteriyor" ifadeleriyle açıklamıştır.⁶⁰ Aynı tarihlerde Genelkurmay eski başkanı ve Doğru Yol Partisi Kilis Milletvekili Doğan Güreş, "Yunanistan'dan Ermenistan'a kadar bütün komşuların Türkiye aleyhine çalıştığını" ve tam da bu nedenle ülkenin bir "kuşatma altında" olduğunu söylemiştir.

⁵⁷ "Türkiye'ye Karşı Cephe", *Milliyet*, 19 Haziran 1996, s. 1; "Ermeni-Yunan Kısıkcı", *Milliyet*, 19 Haziran 1996, s. 20

⁵⁸ "Ermeni-Yunan dostluğu", *Milliyet*, 17 Temmuz 1997, s. 16; "Atina-Erivan el ele verdi", *Milliyet*, 23 Haziran 1997, s. 21

⁵⁹ "Türkiye'ye karşı cephe", *Milliyet*, 30 Eylül 1996, s. 20

⁶⁰ "Dış politikada karmaşa", *Milliyet*, 21 Haziran 1996, s. 19

Güneş Erivan'ın bu dış kuşatma cephesine katılmasının nedeni olarak da “ Ermenistan'ın tarihi eziklik içinde bir düşmanlık duymasını” göstermiştir.⁶¹ Kısacası 1990'larda Ermenistan'ın Türkiye için bir tehdit olarak algılanmasında Yunanistan başta olmak üzere tehdit kaynağı olarak görülen diğer bölge ülkeleri ile geliştirdiği ilişkiler ve imzaladığı anlaşmalar önemli ölçüde belirleyici olmuştur.

Ermeni “Soykırımı”: Tarihsel Bir Düşmanlık Kaynağı

Ermenistan henüz bağımsızlığını ilan etmeden önce Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti olarak ABD başta olmak üzere Batılı ülkelere “Ermeni soykırımı” tasarılarının kabul edilmesi temelinde bir politika izlemiştir.⁶² Ermenistan'ın bağımsızlığını kazanmasının ardından soykırım söyleminin büyük ölçüde diaspora (Ermenistan dışında yaşayan Ermeniler) tarafından sahiplenildiği ve bunun iki ülke arasındaki ilişkilere yansıtılmaması gerektiği görüşü hakim olmuştur.⁶³ Bunu en net şekilde *Milliyet* gazetesinin her yıl soykırımı anmak için 24 Nisan'da yapılan gösterilerin eskiye oranla daha zayıf kaldığı ve geçmişin unutulması yeni sayfa açılması düşüncesinin Erivan'da hâkim olduğu temelli haberlerinde görülebilir. Örneğin 1991'deki gösterileri haber yapan bir yazıda her yıl bir milyon kişinin katıldığı gösterilere katılımın azalarak 500 bine düştüğü ve göstericiler arasında “Artık olanları unutup doğru dürüst yaşayalım” görüşünün hâkim olduğu belirtilmiştir.⁶⁴ Yine gazete Ermenistan tarafından gelen soykırımı unutup temiz bir sayfa açalım yönündeki haberlere ayrıcalıklı bir yer vermiş ve özellikle bu tarz haberleri kullanıma sokmuştur.⁶⁵

Bu ilk tepkiler 1992 yılına gelindiğinde yerini Ermenistan'ın soykırım konusunda ısrar ettiği ve tam da bu nedenle Türkiye'ye karşı tarihsel bir düşmanlık beslediği yönündeki argümanlara bırakmıştır. Düşmanlığın açıklanması noktasında tarihsel olgulara başvurulmasının en önemli nedeni mevcut durumda düşmanlık için hiçbir bahanenin olamayacağı varsayımı üzerine kurulmuştur. Mevcut durum göz önüne alındığında

⁶¹ “Güneş: Kuşatma Altındayız”, *Milliyet*, 26 Haziran 1996, s. 14

⁶² “Ermeniler, yardım istedi”, *Milliyet*, 27 Ekim 1987, s. 7; “Ermeniler bu kez Moskova'ya başvurdu”, *Milliyet*, 6 Mayıs 1990, s. 4

⁶³ Mehmet Ali Birand, “Diaspora, Ermeni-Türk İşbirliğine karşı (3)”, *Milliyet*, 6 Aralık 1990, s. 19; “Erivan'dan esneklik”, *Milliyet*, 28 Eylül 1990, s. 9; “Milliyet Ermenistan'da”, *Milliyet*, 28 Eylül 1990, s. 1; “Ermenilerden iyi niyet”, *Milliyet*, 6 Ekim 1990, s. 16

⁶⁴ “Ermenistan'da sakin gösteri”, *Milliyet*, 26 Nisan 1991, s. 4

⁶⁵ Örneğin bkz., “Tarihin sadece siyah sayfalarına baktık”, *Milliyet*, 24 Eylül 1991, s. 3

Türkiye'ye bağımlı olması gereken Ermenistan nasıl oluyor da böylesine bir düşmanlık içine giriyor sorusunun cevabı tarihsel süreçte bulunmuş ve kullanıma sokulmuştur. Şükrü Elekdağ'ın ifadeleriyle, “O Ermenistan ki, üç buçuk milyon nüfusu olan, denize çıkışı bulunmayan, önemli sayılabilecek bir stratejik konumdan mahrum, petrol gibi değerli doğal kaynaklardan nasibini almamış, tarımı zayıf ve halen karşılaştığı açlık tehlikesini de dışarıdan aldığı yardımlarla önleyebilen bir ülkedir.”⁶⁶ Durum böyle iken Ermenistan'ın düşmanlığının nedeni ancak tarihsel referanslardan kaynaklanabilirdi ve bu referansların devreye sokulması da tarihsel emellerin (Büyük Ermenistan) gerçekleştirilmesi içindir.

Elekdağ bu bağlamda üç aşamalı bir plandan bahsetmiştir. “Buna göre, ilk aşamada, ABD ve Batı ülkeleri parlamentolarının... soykırımı iddiasını benimsemelerini sağlamak suretiyle oluşturulacak baskı sonucunda Türkiye'ye soykırımın kabul ettirilmesi öngörülmektedir. İkinci aşamada soykırımına uğrayanlar adına Türkiye'den tazminat talebinde bulunulacaktır. Son aşamada ise, Türkiye sınırları içinde bulunan ‘Batı Ermenistan’ diye adlandırdıkları bölgenin Ermenistan’a ilhaki amaçlanmaktadır”.⁶⁷ Elekdağ'a göre, bu plan diasporanın hazırladığı bir şey olsa da Ermenistan Cumhuriyeti tarafından da “kabul edilmiştir”. Bunun da en önemli göstergesi Ermenistan Anayasası'nın 12. Maddesi'dir. Dolayısıyla Elekdağ'ın tehdit inşası bütünüyle farazi temeller üzerine inşa edilmemişti ve bu maddede açık bir şekilde “Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesi tarafından 1915'te Batı Ermenistan'da işlenen soykırım suçunun uluslararası alanda kabul edilmesi için sürdürülecek çabaları destekleyecektir” ifadeleri geçmektedir. Söz konusu maddede geçen ‘Batı Ermenistan’ ifadesi Ermenistan tehdidinin somut hale getirilmesinde sıklıkla referansta bulunan bir şeye dönüşmüştür.⁶⁸

Soykırım söyleminin Ermenistan'ın toprak talebinin bir parçası olarak okunmaya başlanması ile birlikte 24 Nisan gösterilerine ilişkin haberlerin içerikleri önemli ölçüde değişmeye başlamıştır. Gösterilerden birkaç gün önce çıkan bir haber “24 Nisan alarmı” başlığını kullanmış ve

⁶⁶ Şükrü Elekdağ, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri II”, *Milliyet*, 15 Mart 1992, s. 13; Bu dilin kendisini aynı şekilde 6 yıl sonra nasıl tekrarladığına ilişkin bir örnek için bkz. Şükrü Elekdağ, “Türkiye-Ermenistan ilişkileri”, *Milliyet*, 15 Haziran 1998, s. 21

⁶⁷ Şükrü Elekdağ, “Türkiye-Ermenistan İlişkileri II”, *Milliyet*, 15 Mart 1992, s. 13

⁶⁸ Taha Aykol, “Ermenistan azıtıyor”, *Milliyet*, 24 Aralık 1993, s. 29

Ermeni terör örgütü ASALA'nın çeşitli bölgelerde terör eylemlerine hazırlandığı bilgisi geçilmiştir.⁶⁹ Yine aynı günlerde ASALA'nın 1970'lerde Türk büyükelçilerine yönelik gerçekleştirdiği suikast eylemlerini hatırlatan "Hedef, büyükelçilerimiz" başlıklı bir başka yazı gazetede yer almıştır.⁷⁰ Ermenistan'dan gelen "geçmişin ilişkilerin önünde engele olmaması gerektiği" yönündeki demeçler gazetede yer almasına⁷¹ rağmen bunlar bir taraftan samimi görülmemiş diğer taraftan da Erivan yönetimi diasporanın etkisinde kalmakla suçlanmıştır. "Soykırım engelini bir kenara bırakarak iyi komşuluk ilişkisi istiyoruz" yönündeki açıklamalar⁷² ve 1995'de Ermeni anayasasından "soykırım" ifadesinin çıkarılması⁷³ gibi gelişmeler de bu "samimiyet arayışının" sona ermesi için yeterli olmamıştır.⁷⁴

Ermenistan'a Müdahale Tartışmaları ve Askeri Seçenek

Ermenistan'ın bir güvenlik tehdidi olarak tanımlanması beraberinde Erivan'a karşı askeri önlemleri bir seçenek olarak gündeme getirmiş ve böylelikle asker Türkiye-Ermenistan ilişkilerine bir aktör olarak dahil edilmiştir. Ermenistan'ın 1992'de Nahçıvan'a yönelik saldırısı ile askeri seçenek ilk defa gündeme gelmiş ve direkt bir müdahaleden bir miktar caydırıcı asker göndermeye kadar çeşitli olasılıklar üzerinde durulmuştur.⁷⁵ Bu seçeneklerin tartışıldığı bir sırada muhalefetin müdahale taleplerine dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin'in "Türkiye'nin anlaşmalardan kaynaklanan müdahale ve garantörlük hakkı yoktur." cevabı vermesi ciddi bir şekilde eleştirilmesine neden olmuştur.⁷⁶ Örneğin Şükrü Elekdağ, 1921 Moskova ve Kars anlaşmalarının Türkiye'ye müdahale yetkisi verdiğini ve hükümetin böyle bir hakkı görmezden gelerek "vahim bir hata" işlediğini

⁶⁹ "24 Nisan alarmı", *Milliyet*, 19 Nisan 1992, s. 6

⁷⁰ "Hedef, büyükelçilerimiz", *Milliyet*, 25 Nisan 1992, s. 21

⁷¹ Örneğin bkz. "Türk düşmanı değiliz", *Milliyet*, 6 Temmuz 1992, s. 14; "Ermenilerden yeni istek", *Milliyet*, 10 Aralık 1992, s. 15

⁷² "Erivan'dan sürpriz adım", *Milliyet*, 3 Şubat 1995, s. 23; "Ermenistan'ın sürpriz adımı", *Milliyet*, 3 Şubat 1995, s. 1; "Erivan'dan koşulsuz ilişki çağrısı", *Milliyet*, 11 Nisan 1998, s. 17; "Müttefik bile olabiliriz", *Milliyet*, 11 Haziran 1998, s. 19

⁷³ "Ermeni anayasası 'soykırım'sız", *Milliyet*, 9 Temmuz 1995, s. 17

⁷⁴ Doğan Heper, "Koçaryan'la umutsuz!", *Milliyet*, 14 Haziran 1998, s. 18; Şükrü Elekdağ, "Türkiye-Ermenistan ilişkileri", *Milliyet*, 15 Haziran 1998, s. 21

⁷⁵ Müdahale seçeneği için bkz. Coşkun Kırca, "TBMM'nin müdahale kararı zorunludur", *Milliyet*, 20 Mayıs 1992, s. 15.; Bir miktar asker göndermek seçeneği için bkz. "Seyirci kalmamak' ne demek?", *Milliyet*, 21 Mayıs 1992, s. 11; Bu konuda daha erken bir tartışma için bkz. "Türkiye'nin müdahalesi gerekmiyor", *Milliyet*, 22 Ocak 1990, s. 13

⁷⁶ "Çetin, 'Herşeyi yapıyoruz'", *Milliyet*, 8 Mart 1992, s. 13

savunmuştur.⁷⁷ Bundan daha da önemlisi *Milliyet* gazetesi 8 Mayıs 1992’de “Askeri müdahale hakkı var” başlıklı bir haber yayımlayarak burada uluslararası hukuk uzmanlarının görüşlerine başvurmuş ve müdahaleyi hukuksal bir zemine oturtmuştur.⁷⁸

20 Mayıs 1992 tarihli *Milliyet* gazetesi ise manşetten bu müdahalenin ne zaman olacağı, nasıl bir yöntem izleneceği ve müdahaleyi kimlerin desteklediği bilgilerini vermiştir. Haber Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve Başbakan Süleyman Demirel’in muhalefete “istiyorlarsa gidip savaşınlar” tepkisini sürmanşete almasına rağmen, haberde “Ankara’nın teyakkuza” olduğu ve “Nahçıvan’ı Türkiye’ye bağlayan köprüünün saldırıya uğraması halinde Türkiye’nin müdahalesinin kaçınılmaz görüldüğü” belirtilmiştir. Habere göre, bu durumda “önce hava kuvvetleri müdahale edecek, sonra kara birlikleri harekete geçecektir”.⁷⁹ Yine olaylara ilişkin gazetede yer alan haberlere bakıldığında Ermenistan’a müdahale seçeneğinin halk arasında da bir karşılığı olduğu ve müdahale lehine bazı gösterilerin düzenlendiği görülebilir.⁸⁰ Bütün bu askeri seçenek tartışmalarını meşru hale getiren ise Ermenistan’ın yayılmacılığının bir tehdit olarak algılanmasıdır. “Askeri müdahale dâhil, Türkiye’nin her türlü seçeneğe açık olarak *Ermenistan’ın yayılmacılığına* son vermesi” istenmiştir.⁸¹ Nitekim Ecevit’in de açıkça ifade ettiği gibi bu yayılmacılığın bir sonraki adımı Türkiye’nin Kars ve Ardahan vilayetleri olabilecektir.

1993 yılına gelindiğinde askeri seçenek muhalefetin bir talebi olmaktan çıkmış Cumhurbaşkanı’nın da dâhil olduğu bir olasılığa dönüşmüştür. Cumhurbaşkanı Özal, Ermenistan’ın Azerbaycan’da gerçekleştirdiği katliamlara seyirci kalamayacağını belirterek askeri müdahale talebinde bulunmuştur.⁸² Özal’ın bu talebini dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin eleştirirse de,⁸³ müdahale seçeneği önemli bir alternatif olarak gündemde kalmıştır. Askeri seçenek bu dönemde öylesine etkin

⁷⁷ Şükrü Elekdağ, “Vahim Bir Hata”, *Milliyet*, 24 Mayıs 1992, s. 13

⁷⁸ “Askeri müdahale hakkı var”, *Milliyet*, 8 Mayıs 1992, s. 7; Bu eleştiri hükümette karşılığını bulmuş ve Başbakan Demirel ABD yönetimi ile yaptığı görüşmede Kars anlaşmasının kendilerine müdahale hakkı tanıdığını bildirmiştir. Bkz. “Demirel: Nahçıvan’a seyirci kalamayız”, *Milliyet*, 8 Mayıs 1992, s. 7

⁷⁹ “Eller tetikte”, *Milliyet*, 20 Mayıs 1992, s. 1

⁸⁰ Örneğin bkz. “Beyazıt Meydanı’nda Cihat andı”, *Milliyet*, 7 Mart 1992, s. 11

⁸¹ Derya Sazak, “Nahçıvan Kuveyt’e benzerse”, *Milliyet*, 20 Mayıs 1992, s. 12

⁸² “Dışimizi gösterelim”, *Milliyet*, 5 Nisan 1993, s. 1; Özal 1992’de de Ermenistan’ı biraz korkutmak gerektiğini belirtmişti. Bkz. “Özal: ‘Ermeni’yi korkutalım”, *Milliyet*, 6 Mart 1992, s. 1

⁸³ “Büyük Skandal”, *Milliyet*, 8 Nisan 1993, s. 1

bir alternatif olmuştur ki, farklı ideolojilere sahip aktörleri aynı seçenek üzerinde birleştirebilmiştir. Örneğin Özal'ın müdahale seçeneğini eleştiren Ali Sirmen, bu eleştirileri dile getirdiği aynı yazısında “Ankara'nın Erivan'a karşı aralarında silahlı müdahale de bulunmak üzere her türlü olasılığı öngören politikalar oluşturması” zorunludur diyebilmiştir.⁸⁴ Sirmen'i böylesine bir seçeneği ısrarla savunmaya iten yani “silahlı müdahalenin gerekeceği ana hazırlıklı olmayı” salık vermesinin temel nedeni bölgede yaşananların sınırların değişmezliği ilkesine hanel getirebilme olasılığıdır.

Çatışmaların devam etmesi üzerine 1993'ün sonunda Türkiye Ermenistan'a müdahale ihtimalini daha somut bir düzleme taşımıştır. Eylül ayı başında 3. Ordu birlikleri Ermenistan sınırına kaydırılırken, F-16 uçaklarının da havalanmaya hazır bir şekilde bekletildiği kamuoyuna duyurulmuştur.⁸⁵ Bu açıklamanın ardından Cumhurbaşkanlığında yapılan üst düzey toplantıda dönemin Başbakanı Tansu Çiller “Ermeni saldırılarını durdurmak için asker göndermek amacıyla Meclis'ten yetki alınmasını” önermiştir.⁸⁶ Görüşmede Çiller'in önerisi üzerinde görüş birliği sağlandığı açıklansa da⁸⁷ bu öneri hayata geçirilmemiştir. Tam da bu nedenle hükümet eleştirilmiş ve “Türkiye'nin aslında Azerbaycan'daki kozlarını yitirdiğini ‘müdahale edersek karşımızda Rus ordusunu buluruz...’ dediği anda tescillediği” belirtilmiştir.⁸⁸ Hükümeti bir an önce askeri seçeneği devreye sokmamakla eleştirenlere göre, “Azerbaycan toprağı üzerinde bir an önce askeri varlığını kurmak” dışında Türkiye'nin bir seçeneği yoktur.⁸⁹

Sonuç: Ermenistan ve Konuşan Özne Olarak Asker

Ermenistan'a yönelik hangi şartlarda müdahale kararı alınabileceğinden “aşamalı bir müdahale planına”⁹⁰ kadar birçok tartışmanın gündeme geldiği 1992-1993 yıllarında bu tartışmaları üstlenen büyük ölçüde sivil-politik alan olmuştur. Henüz 1990 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay yaşananlara yönelik “karşı önlemlerin”

⁸⁴ Ali Sirmen, “Karabağ, Ermenistan ve Gerçekler”, *Milliyet*, 9 Nisan 1993, s. 15

⁸⁵ “Ermenistan'a son uyarı”, *Milliyet*, 3 Eylül 1993, s. 1

⁸⁶ “Çiller'e savaş yetkisi”, *Milliyet*, 4 Eylül 1993, s. 1

⁸⁷ “Çiller'e asker gönderme yetkisi”, *Milliyet*, 4 Eylül 1993, s. 19

⁸⁸ Doğan Heper, “Tornistan”, 12 Eylül 1993, s. 2

⁸⁹ Coşkun Kırca, “Türkiye ve Rusya”, 13 Eylül 1993, s. 20

⁹⁰ “Türkiye, zorlanıyor”, *Milliyet*, 8 Nisan 1993, s. 15

belirlenmesi sürecinde hükümetle birlikte hareket etmiştir.⁹¹ Yine siyasilere Azerbaycan'a askeri olarak yardım etme ihtimalini tartıştıkları bir ortamda dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'a "gerekirse, Azerbaycan'a asker yığabiliriz" önerisinde bulunmuştur.⁹² Sivil politik alanla birlikte hareket edilmiş olsa da, bu açıklamalar askeri önemli bir aktör olarak Ermenistan'la ilişkilere dâhil etmeleri açısından önemliydi ve zamanla asker söz konusu ilişkiler üzerinde konuşan ve politika belirleyen bir özneye dönüşmüştür. Dönemin Genelkurmay Başkanı 1993'te Ermenistan'ın yayılmasını bir "tehdit" olarak tanımlarken⁹³, aynı yıl Türk askeri uçaklarının Ermenistan sınırında keşif uçuşları yapması, Cumhurbaşkanı Özal'ın Ermenistan'a askeri müdahale talebi, Çiller hükümetine asker gönderme yetkisinin verilmesi tartışmaları ve 3. Ordu'ya ait birliklerin Ermenistan sınırına doğru kaydırılması askeri Ermenistan politikasının merkezine taşımıştır.⁹⁴ Askerin önemli bir aktör olarak devreye girmesi sivil hükümetle kıyaslanmasını da beraberinde getirmiştir. Örneğin, "Azerbaycan'ın Ermeniler tarafından işgaline karşı neler yapılabileceğini öngören hazırlanmış askeri planlardan" bahseden Yalçın Doğan, bunların "uygulandığında Ermenistan'ı nefes almakta güçlük çeker hale" getireceği yorumunu yapmıştır. Fakat Doğan'a göre, bunların bir türlü uygulanamamasının sorumlusu sivil hükümetlerdir ve "hazır bekleyen" dosyalar için "hükümetten uygulanması için hiçbir talimat" gelmemiştir.⁹⁵ 1990'ların ikinci yarısına gelindiğinde asker iki bağlamda sivil-politik iktidardan bağımsız hareket etmeye başlamıştır. İlk olarak hükümetten bağımsız olarak Ermenistan'a yönelik kendi başına bir karar alabilmiş ve bunu uygulayabilmiştir. Örneğin, 27 Nisan 1996 tarihli bir haber "Ermeni sınırında askeri yasak bölge" başlığı altında "Iğdır'ın Türkiye-Ermenistan sınırındaki kontrolsüz bölgeden sızan teröristlerin yuvalandığı bölge" olan "Sarıkamış-Kağızman-Digor üçgenin" sivillere kapatıldığını duyurmuştur.⁹⁶ Haber yakından incelendiğinde böylesi bir kararın alınmasında sivil-politik alanın hiçbir şekilde sürece dâhil edilmediği, kararın bütünüyle askeri bir karar

⁹¹ "Nahçıvan zirvesi", *Milliyet*, 26 Ocak 1990, s. 1

⁹² "Kritik Saatler", *Milliyet*, 13 Mart 1992, s. 1

⁹³ Derya Sazak, "Doğan Güreş'le Söyleşi", *Milliyet*, 7 Nisan 1993, s. 12

⁹⁴ "Dişimizi Gösterelim", *Milliyet*, 5 Nisan 1993, s. 1; "Sınra yığınak", *Milliyet*, 7 Nisan 1993, s. 1; "Türkiye zorlanıyor", *Milliyet*, 8 Nisan 1993, s. 15; "3. Ordu alarmda", *Milliyet*, 3 Eylül 1993, s. 17

⁹⁵ Yalçın Doğan "Elçibey'in feryatları", *Milliyet*, 6 Nisan 1993, s. 11; Benzer bir eleştiri için bkz. Coşkun Kırca "Ermenistan'a karşı temel yanlışlıklar", *Milliyet*, 12 Nisan 1993, s. 17; Şükrü Elekdağ, "Yanlı Politika", *Milliyet*, 18 Nisan 1993, s. 15

⁹⁶ "Ermeni sınırında askeri yasak bölge", *Milliyet*, 31 Aralık 1996, s. 23

olduğu görülebilir. Daha da önemlisi asker Ermenistan tehdidi sayesinde sivil bir alanı kapatıp kendi kontrolünde bir alana dönüştürebilmiştir.

"Ermeni sınırında askeri yasak bölge", *Milliyet*, 27 Nisan 1996, s. 22

İkinci olarak 1990'ların ikinci yarısında asker Ermenistan ile ilişkilerde sivil politik alandan farklı bir politika geliştirmeye başladığı görülebilir. Bu dönemde Ermenistan'la ilişkileri geliştirme çabasında olan politik iktidar özellikle asker Erivan'ı bir tehdit olarak tanımlayan telkinleri ile sık sık muhatap olmuştur. Refah-Yol döneminde Başbakan Necmettin Erbakan "Ermenistan'la sınır ticaretinin başlatılması" kararı almış ve söz konusu karar *Milliyet* gazetesi tarafından Erbakan'ın "dış politikada tabuları yıkmaya devam ettiğinin" bir göstergesi olarak sunulmuştur.⁹⁷ Bu ve benzeri adımlar daha sonraki diğer hükümetler tarafında da dile getirilmesine⁹⁸ rağmen, Ermenistan 1990'ların sonuna kadar özellikle ordunun gözünde bir tehdit kaynağı olarak kalmaya devam etmiştir. 1997'de dönemin Genelkurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı Genelkurmay karargâhında hükümete verdiği brifingde "... Ermenistan gibi ülkelerin PKK'ya lojistik destek sağladıklarını" belirtmiştir.⁹⁹ Yine bir başka brifingde de görüldüğü üzere

⁹⁷ "Ermenistan sınırı açılıyor", *Milliyet*, 21 Ekim 1996, s. 11

⁹⁸ "Ecevit: Kabus bitti", *Milliyet*, 29 Haziran 1997, s. 14

⁹⁹ "Hükümete brifing", *Milliyet*, 30 Temmuz 1997, s. 14

Genelkurmay'ın gözünde Ermenistan Türkiye'ye yönelik "çevresel füze tehdidinin" en önemli ayaklarından biri olmuştur.¹⁰⁰ Nisan 1998'de Harp Akademileri'nin düzenlediği "Kafkasya, Orta Asya ve Avrasya Perspektifinde Türkiye" başlıklı bir panelde konuşan Kara Harp Akademisi Eğitim Başkanı Kurmay Albay Yılmaz Tezcan "Ermenistan'ın bilinen tarihi emellerinde bir değişiklik olmadığını" belirtmiştir.¹⁰¹

Askerin bu şekilde Ermenistan ile ilişkiler noktasında sivil-politik hükümetten bağımsız bir şekilde konuşan ve politika belirleyen bir konum kazanmasının sonucu da Erivan ile yaşanan problemlere yönelik Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in istekleri için "*hükümete değil, Demirel ile Karadayı'ya*" başvurusu olmuştur.¹⁰² Ermenistan politikasında elde edilen bu ayrıcalıklı pozisyonun 1990'ların geneline bakıldığında diğer bütün ülkeler için de söz konusu olduğu görülebilir. Dolayısıyla gerek devletin Ermenistan politikası gerekse *Milliyet* gazetesinin Ermenistan yaklaşımı 1990'larda daha geniş ölçüde işleyişte olan bir tehdidin (iç veya dış) varlığı ve bunun olağan üstü önlemler (askeri müdahale) gerektirdiği şeklinde işleyen hâkim söyleminin bir parçasıdır. Bütün bu söylemin bıraktığı miras da 1990'larda askerin sivil-politik alan karşısındaki bildik ayrıcalıklı pozisyonudur.

¹⁰⁰ "Genelkurmay'dan füze brifingi", *Milliyet*, 18 Eylül 1997, s. 18; "Hükümete S-300 brifingi", *Milliyet*, 19 Eylül 1997, s. 19

¹⁰¹ Türkiye'nin iç cephesi onarılmalı, *Hürriyet*, s. 30 Nisan 1998

¹⁰² Yalçın Doğan, "10. Yıl Marşı, Demirel'in mektubu", *Milliyet*, 7 Mayıs 1997, s. 17

